

כתר תורה המאסף: חיקוי לכתב העת המאסף מאת משכיל בלתי ידוע

משה פלאי

בשער של חוברת א. הכיתוב מפרט את תוכנו של כתב העת: "דברי מליצה" הם שירים ובלטריסטיקה, שהם קטגוריה יצירתית ואסתטית כוללנית. הם מוגדרים כ"הגונים" מבחינה מוסרית, המתקבלת בקהל, ו"ערבים" בהשפעתם האסתטית על הקורא. לחוברת זו שער פנימי ובו נאמר: "המאסף לשנת תקעז". הכרך השלישי מחזיק 38 עמוד (בהשוואה ל-142 עמוד בשני הכרכים הראשונים).

שם כתב היד

בשער הראשי של שתי החוברות הראשונות מופיע הכותר "כתר תורה" מעל הכותר "המאסף", והוא מעורר שאלות.⁸ "כתר תורה" מופיע רק בשער הקדמי ואינו נזכר בשום מקום אחר, ואילו בשערים הפנימיים של כל אחד משני הכרכים וכן בכמה אזכורים בתוך הטקסט מופיע רק הכותר "המאסף".⁹ כמו כן הכותר "כתר תורה" אינו מופיע כלל בחוברת השלישית הנידונה פה. ההשערה היא שעיתורי השער, ובמיוחד "כתר התורה" המצויר בראש השער ולידו עיטור הכתר, וכן ציורי האריות המלווים את הכתר בשני צדיו, נלקחו מתחריט של ספר קודש ברפוס, תופעה ידועה בתולדות הדפוס.

כמובן, עצם קריאת הקובץ **כתר תורה המאסף** ולא סתם "המאסף" מעידה על כוונת המחבר להצביע על אוריינטציה תורנית-יהודית, המייחדת לכאורה את כתביו מן **המאסף המקורי**. אך בסופו של דבר, **המאסף** נשאר... **המאסף**.

אותיות השער מסוגגנות וכתובות באותיות מרובעות, אך בסגנון שנראה חדשני לזמנו (לא אותיות סת"ם [ספר תורה, תפילין, מזוזות] הקלאסיות).

שם העורך-המחבר אינו מופיע בשער. שמו חתום בדף ראשון לפני השער הפנימי של חוברת א, וכן הוא חותם את שמו גם מתחת לכמה מן הכתבים. גם שער חוברת ג אינו נושא את שמו, והוא מזהה את עצמו כ"הכותב" בכמה מן הכתבים, ופעם אחת בשמו: מאיר דע וואולפט (ג: 11).¹⁰

מה הניע אותו לכתוב? בחלק הראשון הוא מסביר את הרקע החינוכי שלו: החינוך שקיבל לא הכשיר אותו לכתובה, כיוון שהמלמדים

לפני שנים אחדות כתבתי פרק בספרי השכלה ומודרניזם: התחלות והמשכים, על כתב יד שנקרא **כתר תורה המאסף**, מאת מורה עברי בהולנד, משכיל בלתי ידוע בשם מאיר דה וולפט (Meier De Wulft).¹ כתב היד עשוי במתכונת כתב העת העברי הראשון, **המאסף**, שיצא לאור בעשרה כרכים בגרמניה בשנים 1783/4 עד 1811, ובראשו נקבע שער מאויר ומעוט. כתב היד המצוי בספריית רוזנטליאנה שבאמסטרדם,² נכרך בשני קבצים בשנים תקע"ה ותקע"ו (1815 ו-1816). הוא כתוב באותיות מרובעות, השירים מנוקדים, והמאמרים והסיפורים בכתב רש"י ובכתב קורסיב (כתב יד) בדרך כלל, ומונה 142 עמוד סך הכול בסדר עמודים רצוף. במאמרי ציינתי תופעה זו כאות להשפעתו של **המאסף המקורי**, המעידה על מעשה ההשכלה של המשכיל ההולנדי כפי שנעשה בחדרי חדרים במקום מרוחק, בקובורדן (Coevorden), עיר קטנה בצפון-מזרח הולנד.

לאחרונה נודע לי כי נמצא כרך שלישי של **המאסף** הזה במחלקה לכתבי יד בספרייה הלאומית בירושלים, שלא ידעתי על קיומו בעת כתיבת הפרק על **כתר תורה המאסף**, ועליו אני בא לדווח במאמר זה ולהשלים את המידע על כתב יד זה.³

ראוי לציין כי עוד קודם לכן, בתקנ"ט (1799), נעשה ניסיון לערוך מהדורה בכתב יד כחיקוי ל**המאסף המקורי**. היה זה **מאסף קאסל** – כתב יד בספרייה הלאומית והאוניברסיטאית בשטרסבורג, אשר עליו דיווח וולטר רול (Röll),⁴ ואף הוא מעיד על השפעת **המאסף המקורי** לאחר הפסקה זמנית בהוצאתו לאור. בשנת 1818, שבע שנים לאחר סגירתו הסופית של **המאסף** (בשנת 1811), פרסמו המשורר משה בישנטל ועורך ידידיה, ירמיה היינמן, הודעה על תכניתם להוציא לאור מבחר ספרותי מתוך **המאסף**.⁵ התכנית כנראה לא יצאה לפועל, וכידוע כתב העת השני של ההשכלה העברית, **בכורי העתים** (1820–1831), חזר והדפיס חומר רב מתוך **המאסף המקורי** בשמונת כרכיו הראשונים.⁶ שער החוברת השלישית אינו מעוט כדוגמת השער הראשי של החוברת הראשונה לשנת תקע"ה. בשער החוברת השלישית נכתב: "**המאסף** דברי מליצה הגונים ועריבים ומשלי מוסר וספורים נחמדים שנאספו יחד בעיר קובורדן שנת תקעז לפרט קטן".⁷ כיתוב דומה נמצא

כתב היד להמאסף המקורי, מלבד עצם כתיבת יצירה דמוית-המאסף בהשפעת המאסף המקורי.

החומר של שתי החוברות הראשונות כולל שירים ותרגומי שירים, משלים, מכתמים, סיפורי מוסר, תפילות ודרשות מוסר להזדמנויות מיוחדות, כגון נישואין ובר מצווה. רוב הכתבים הם מעטו של המחבר עצמו, בעיקר בתחום הספרות היפה, ומיעוטם – בעיקר תפילות ודרשות – משל אחרים. מגוון רב זה של סוגות ועניינים בוודאי מעיד על גישתו ה"מגזינית", הכוללת-כול, של המחבר, שעשויה להתאים לאופיו של כתב עת דוגמת המאסף. בחוברת ג החומר מצומצם יותר: נכתבו בין השאר שירים, תרגומי שירים, חידות, וסיפורי מוסר ולקח. כנראה כל החומר נכתב ב יד המחבר עצמו, כולל התרגומים. אין פה תוכן, בניגוד לשתי החוברות הראשונות.

בראש חוברת ג הקדשה ב"שיר לפ"ק"

בראש החוברת שיר הפותח את החוברת כהקדשה לאל: "בעזרת שומע נאקת תמוכים / חנות מקשיב ישועת תורת / אלקים להלל פאר יחודו מעולם / חילי מעלה שרפים". השיר נשמע מאולץ ומלאכותי למעלה מן המקובל, ונכתב כפיוט. בעיון נוסף נראה שכל האותיות הראשונות של המילים מסומנות להבלטה, ואכן השיר הוא אקרוסטיכון של זיהוי שנת הכתיבה. צירוף כל האותיות הראשונות יעלה: "בשנת חמשת אלפים חמש מאות שבעים ושבעה לבריאת עולם". עם זאת השיר מעיד על נטייה מסורתית להלל ולשבח את האל, ש"בכורי עמו ישראל מהולל /... בוחרים עבודת האל", והוא מסיים את השיר "אחיל תודה / עיני וידי לתתם משכילים".

על שירים מעין אלה כתבו ביקורות חריפות כעבור שנים, באמצע המאה, מבקרים כא"ב גוטלובר וא"י פאפירנא, שהתייחסו אליהם כאל "שירי הלפק"ם", דהיינו שירים מלאכותיים שחשבו האותיות של כל חרוז יעלה בגימטריה את מספר השנה שבה נכתב השיר.¹²

ברכות לשנה החדשה

כיהא לתחילת השנה, השיר הבא (עמ' 3) נקרא "בכניסת השנה", והוא נראה לכאורה כברכות לשנה החדשה. המחבר שואל: "המאסף יברך בברכת השנה / החדשה הבאה?" והוא מעיין בתפיסת ברכות מסוג זה, וטוען: "איננו דבר נעלם היה / בעולם יותר מברכת האדם". שהרי הגשם לא ירד בעקבות ברכתנו, ואף השלג לא ילבין פחות או יותר.. ומסקנתו: "העיגול ינוע כרצון האל [...]. הוא יעשה כאשר יואל / וברכות פינו כל יעלה" (עמ' 3).

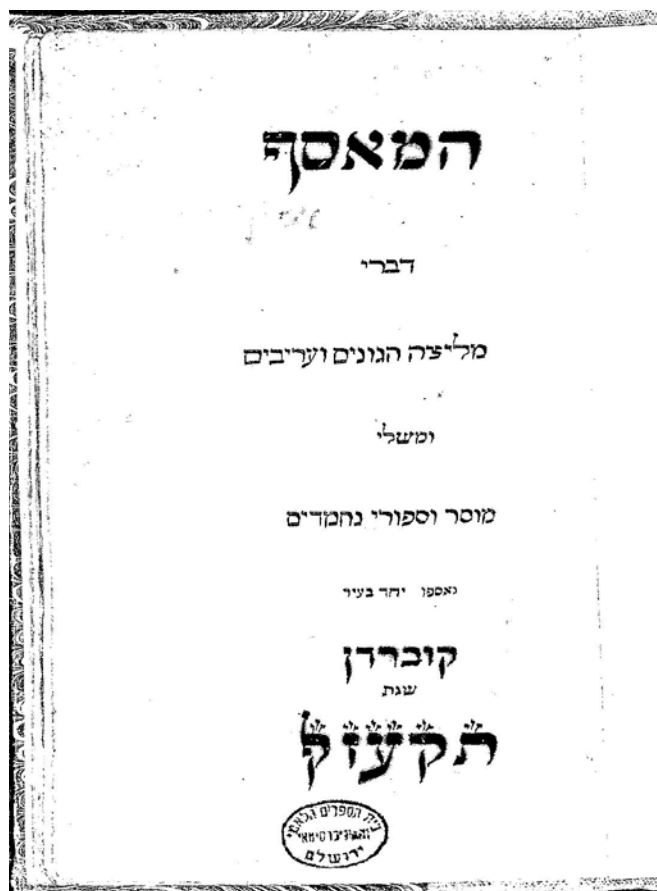
משקבע כי אין טעם בברכות לשנה החדשה, שינה טעמו מעט וטען כי בכל אופן "טובה היא הברכה, / כי האדם יברך ויודה / כרצון תקותו עלי המנוחה, והתקוה היא אורך חיינו... / ובברכה מראים אנו לריעינו / כי נקוה לחנינת דלים". ולמרות הכול, "וזאת הברכה אשר אברך / לכל הראה כתבי לעינו / דבר, האדם לו יצטרך". וכך הוא מתחיל במסכת ברכות אירוניות ולא מעט ציניות בכותרת "ברכה" (עמ' 5). אלה ברכות ואיחולים לאישים מסוגים שונים, והוא מאחל להם דברים שאין להם... למלכים – משפט צדק; למלמדים – אריכות

שער כתב-היד כתר תורה המאסף לשנת תקע"ה (1815)

בקהילת אמסטרדם, שבה גדל והתחנך, לא לימדוהו "דרך קצרה מדרכי הלשון" (א, 5). אף על פי כן הוא טוען שחל שינוי ביחס לעברית, וכי כעת רבים "יודעי דרכי השיר והמליצה!"¹³ על כן הוא מצהיר את שאיפתו: "אנכי אעלה אל ראש הַרְרִי בשדה, אשר ממנה לקחתי" (שיבוץ מירמיהו יז, 3). הוא מבקש אפוא להעפיל אל הפרנסוס העברי ולהצטרף אל הסופרים המושכים בעט באמצעות כתיבה זו. גם אם עד כה לא כתב דבר, עצם הנכונות והשאיפה להתבטא בעברית מוצדקות, לדעתו.

האם אפשר לזהות קשר להמאסף המקורי? בהמאסף המקורי היו מדורים ואילו בכתב היד המאסף אין מדורים, ואין כלל מבנה מסודר של כתב עת, דבר המחזק את ההשערה על היעדר זיקה ברורה בין

שער חוברת ג' של המאסף לשנת תקע"ז (1817)

לאחר שני עמודים של שבחים הוא כתב לכבודו משל / שיר שהוא "שיר מורכב" במשקל "יתד ושתי תנועות", מעין פיוט הכתוב באקרוסטיכון של שם הרב נפתלי הירש צבי. השיר מתחיל במילים "נכתב הוא לכל אוזן שמע קול / צבי במלחמתו רב / פעולתו וישרתו בדבור אל", ומסתיים בתפילה: "שמע האל תפילתי והגן על / כבו גדולת יקרו" (עמ' 10-11). וכאן חתום המחבר בשמו.

למה צחקה שרה?

פואמה קלילה, מחורזת, בכותר "רעיוני שרה". מחשבותיה של אישה המסבירות למה צחקה שרה כאשר באו שלושה אנשים אל אברהם. על כל פעולה של אברהם המתועדת בטקסט באות הערותיה (הציניות) של שרה על מעשיו ותגובתה – צחוקה... (עמ' 12-15): "שלושה אנשים מצעדי גבר כוננו, / דרכם יחפצו לאהל אברהם אישי, / לקראתם רץ ונמהר מפתח אהלנו, / דבורם ומפעלם כל אלה בדרשי, / העל מעשה כזאת לא אצחק?". צחוקה של שרה מיוחס לכל מעשיו של אברהם ולא רק לבשורת "והנה בן לשרה אשתך".

שרה שומעת את דברי המלאך "והנה בן לשרה אשתך", בטקסט המקראי, והפואמה מתרכזת בדמותה של שרה: "מיד אמרתי בלבי,

אפיים... והוא ממשיך באירוניה: "ואתן להסומא עינים רואות, / אויל יקבל דעה ובינה. / אברך החרש באזנים שומעות. / יבורך הנכה ברגלים ישרות, / אתן להגמד גובה אנשים" (עמ' 5), ואילו ל"הענקי גובה להגמד נתתי" (שם).

המחבר בא אפוא לערוך "תיקון עולם" – מרפא וצרי לכל מדווה וחולי: החולה יתחזק "בבריאות גופו / ואז טוב ברופאים לגיהנם", בהסתמך על אמרת חז"ל. לברכותיו הוא אומר די, אך איחול אחרון הוא לו עצמו: "במהירות יתברכו עיני וידי, / ומכתבים נאים בלב המאסף" (עמ' 6).

חידות ושאלות לקורא הנעים...

תופעה מעניינת היא החידות שהוא מפרסמן (עמ' 7, 22, 35) וכן שאלות המופנות ל"קורא הנעים!" (עמ' 7, 35). חדישי עם קורא פוטנציאלי היה מקובל, והמחבר השתמש בו גם בשתי החוברות הראשונות. וכן הוא פונה שוב אל "הקורא הנעים!" (עמ' 23) ומגיש לפניו טקסט מוזר בכותרת "וזה דבר הרוצח" [נוסח שנמצא בדברים יט, 4] ומדריך את הקורא: "קרא בגרון אל תחשוך, והגר תוכן הכתב הזה!". הטקסט המוזר כולל ארבע שורות הפותחות "לאה לחמי לחם טרחת הבושת מלוא ודגן להבת" וכנראה סדר המילים מבובל ויש לחפש את הסדר הנכון.

המחבר נהנה להשתעשע במילים לא רק בחידות ושאלות אלא גם בהיגדים המבוססים על הומונים של מילים דומות בעלות משמעות שונה, בכותרת "מלות משותפים". כגון: "איש חיל יאסף חיל / וילמד חיל לעשות חיל" (עמ' 36).

ובכן, הוא מצפה לקורא שיקרא את כתב היד. אפשר להניח שהחומר הוקרא באספה של משכילים, כפי שהיה נהוג בחברת "תועלת" באמסטרדם, כפי ששיערת לגבי החוברות הראשונות.¹³ ואולי זו פנייה שגרתית, מוסכמת ומקובלת בכתיבה מעין זו. מכל מקום, בחוברת זו לא הספיק למסור את פתרון החידות והשאלות.

מכתב ושיר להרב הגאון

וולפט הראה את כוחו הפיוטי ב"כתב אשר נכתב ונשלח על ידי הכותב לכבוד הרב הגאון הגדול התורני והרבני החרדי [...] מו"ה נפתלי צבי הירש נ"י [נרו יאיר] אב"ד [אב בית דין] דק"ק [דקהילה קדושה] שוואל והגלילות" (עמ' 8). הוא התחיל ב"שבחים אספר": ב-15 שורות תיאר המחבר את גדולתו של הרב: "מאור הגדול, גדול דעה לשמים ולבריות, ממנו עשו שרים יופי ותמונה".

ושוב, האותיות הראשונות של המילים מסומנות, והמחבר מסביר כי "ראשי התיבות אם יבררו / על מכונם, כזה יאירו". והוא מביא את המסר המסתתר מאחורי ראשי התיבות: "מה גדלו מעשיו, מאד עמקו מחשבותיו, לב גדול ורחב ידים, שם תורה וחכמה, שם עצה ותושיה, בינה וגבורה, אמרתיו נעימים ואגודים אמרות טהורות ככסף צורף, אצרים אל לבי, אשאם על שכמי, אענדם עטרות לי, לכבודו וידיעותו אשא משלי..." (עמ' 9). זו רשימה ארוכה של שבחים. דוגמה לפנייה אל רב שהוא מכבוד.

את ביתו וגנו. כלומר, השמח בחלקו ואינו דורש דבר יקבל כתמורה את ביתו ואת גנו של העשיר. האביון בא אל העשיר וסיפר כי הוא נעזר מנדבות אנשים ומסתפק בהן, כי אין לו דאגות פרנסה והוא שמח בחלקו. על כן הוא דורש שמשכיל ימלא את הבטחתו בכתובת וייתן לו את הבית והגן.

העשיר הראה לו שלט שני שבו נאמר כי מי שיבוא ויטען שהוא שמח בחלקו וידרוש את הבית והגן, משמע שאינו שמח בחלקו, כי "למה יבקש כרמי גני וביתי?". העני הנכלם יצא ובפיו אמרת חכמה המלמדת לקח: "לא לחנם אמר המשורר 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך' וטוב לך" (עמ' 17-18).

שיר סיפורי: שתי הנערות...

עיבוד/תרגום של משל ממשלי גלרט, על זקנה שתרגולה היה מעיר אותה כל בוקר עם שחר, אך שתי נערות שגרות אתה אינן מוכנות להתעורר בשעה מוקדמת, והן המיתו את התרגול. עתה הזקנה מתעוררת כלילה ומעירה אותן עוד יותר מוקדם (עמ' 19-21). המשכילים הרבו לפרסם עיבודים ממשלי גלרט ומשירתו שהיו פופולריים גם לאחר זמנו (1715-1769).

"בקשת הלמדן"

לקראת סופו של כתב היד הקדיש המחבר 12 עמוד (23-34) ליצירה בשם "בקשת הלמדן" המבוססת על הספר **בְּקֶשֶׁת הַמִּמִּין וְהַלְמָדִין** מאת ידיעה הפניני הברדשי. בכל המילים בטקסט מופיעה האות ל"מ", והוא תרגמו לעברי דייטש.

עוד בכתב היד לשנת תקע"ו העיד וולפס כי התרשם מהספר **בְּקֶשֶׁת הַמִּמִּין וְהַלְמָדִין** ששאל מחברו, ובהשפעתו גמר בלבו לכתוב ספר דומה ("אספרה נא כמהו", עמ' 99), ואף לתרגמו לגרמנית.¹⁵ כך עשה בגיליון תקע"ו עם האות מ"ם, שם הודיע כי בדעתו לכתוב את "בקשת הלמדן" בחוברת לשנת תקע"ז (1817), וכך עשה.

הטקסט הוא מעין תפילה לאל על ישראל, להגן עליהם בגלותם, ו"להשיבם לארץ מולדתם" (עמ' 27), המתחיל במילים "לך אלקים אל מלך עולם מושל בגבולי כולו הכל מלא לכבודו מושל בכל וכל יכל לך מלך מלכי המלכים" (עמ' 24). הוא מבקש מהאל: "שלח לנו אליהו מלאכך למשח עלינו מלך למשיח אלקינו, למענך ולא לנו לקבל גליותנו להביאנו אל הנחלה לעבוד לכבודך להביא לנפוצי ישראל בהיכלם על דגלם לצבאם" (עמ' 33).

באופן כללי ההתרשמות היא שמשכיל זה הושפע מהכתיבה הקלאסית העברית, והוא מחקה אותה. הדבר נראה גם מן הפיוטים שכתב בנוסח הישן. הוא גם מנסה כוחו בלהטי השפה העברית, ברמיזות אקרוסטיכוניות, חידות ושאלות לשוניות בהבנת הנקרא.

חידות, שאלות ופניות אל הקורא

כאמור, המחבר חיבר חידות (עמ' 22, 35), שאלות (עמ' 35), ופנה אל "הקורא הנעים!". לדוגמה, בקשה לפתור פשר "הכתב הזה!". כיתוב מוזר בכותר "זוה דבר הרוצח", המתחיל במילים "לאה לחמי לחם

אמנים דבריו, / בן בקר כאשר בא בבטנך, / בבשורה הזאת האם אפסוק מצחק?" שרה מפרשת את דברי האיש שלאחר ששבע מבן הבקר, יאמר כל דבר לבעל הבית. לסוף היא אומרת כי מעשיו של אברהם מעסיקים אותה, כי האכלת אורחים יגרום לחסר ברכושם, ואזי גם הצחק ייפסק.

לעומת השירה המקראית המשכילית, נוסח "שירי תפארת" של נפתלי הירץ ויזל, הכתובה בלשון מליצית גבוהה, ניסח וולפס היבט קליל והומוריסטי של אירוע מכונן במקרא מנקודת מבטה של אישה – שרה. הוא מנסה להשיב על השאלה שהאל שאל את אברהם: "למה זה צחקה שרה", ומתעלם מתשובתה של שרה עצמה: "ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה" (בראשית יח, 10).

סיפורים

תחת הכותרת הכוללת "ספורים" פרסם וולפס תרגם של סיפור בשם "האבידה" (עמ' 16-17). סיפור המעשה באיש עשיר שאיבד אמתחת ובה מאתיים סלעים, והודיע ברבים כי מי שימצא את האבדה ויחזיר אותה לבעליה יקבל חמישים סלעים. איש עני מצא את הכסף והחזירו לבעליו, שטען כי המוצא החזיר לו רק 180 סלעים ולקח לעצמו עשרים, וגירש את העני במפח נפש. העני בא לפני המלך פרידריך השני, שנחשב לאיש חכם, והתלונן לפניו. זימנו את העשיר, שטען שוב כי העני לקח עשרים סלעים מן המאתיים לעצמו. המלך מנה את צרור הכסף ואכן מצא 180, ופסק לטובת העני באומרו כי העשיר איבד מאתיים ואילו בצרור הכסף הזה יש רק 180, ועל כן אין זה הצרור שאיבד העשיר. המלך ציווה למסור את הכסף לעני. הסיפור מעמת איש עשיר המתנכל לעני, אך העני יוצא וידו על העליונה. הסיפור הוא סיפור לקח המעיד על חכמתו של המלך ששם לאל את הניסיון להונות את העני. המתרגם מסיימו באמרת חכמה: "ע"ז [על זה] אמר החכם 'כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח'" (עמ' 17). הסיפור חתום: "הועתק [=תורגם] ע"י הכותב".

סיפור דומה מצוי ב**כוכבי יצחק**, יט, 26-30, 1854.¹⁶ כאן הסיפור מורחב ומובא כשיר בחרוזים בשם "משפט צדק", על יהודי שמצא צרור של כסף והחזירו לבעליו, שטען כי המוצא לקח לעצמו חלק מהכסף וביקש להענישו. השופטים עמדו על טיבו של המאשים ופסקו לטובת היהודי. הסיפור בגרסה זו מתרחש בוורשה ומוזכר שמו של השר שהתנכל לעני. מסקנת השופטים דומה: אם אכן המאבד טוען שבצרור היה יותר כסף אל נכון העני מצא צרור אחר, והם פסקו שהוא יקבל את אשר מצא. לא צוין שלפנינו תרגום או עיבוד של הסיפור מהמקור הלוועזי. בדרך כלל עיבודים מעין אלה שנרפסו ב**כוכבי יצחק** צוינו והובא מקורם. אבל הודפסו גם שירים שלא צוין כי הם מעובדים או מתורגמים, ונראו כיצירתו של השולח.

סיפור מוסר: "השמח בחלקו"

גם בסיפור זה יש עימות בין עשיר ובין אביון. העשיר שמו "משכיל" – שם מוזר – והוא בנה לעצמו בית מפואר וסביבו גן גדול, ובשער כתובת המזמינה "מי האיש שמח במתתו, / אשר ברכו האל, / ואל יבקש יותר למנתו, / לראות גני וביתי יואל". כי אז יעניק לו העשיר

טרחתי" (עמ' 21), או "מלות משותפים": אמרות במשחקי מילים, כפי שצוין לעיל.

פתרון החידות לא נדפס וכנראה החוברת לא הושלמה. פתרון החידות בשתי החוברות הקודמות אכן התפרסם בהן. הפנייה לקורא, כאמור, מניחה אפשרות של קריאה בחוג משכילים, כפי שהיה קיים באמסטרדם.

שיר מקורי אל הירח

בסוף החוברת פרסם וולפס שיר "אל הירח" עם תרגום לגרמנית: "השמש לא יאהיל פונה והלך לדרכו / תאירי בחשכת לילה כאישן נגה זרחך" (עמ' 37). הוא שר לירח: "כֶּלֶךְ יפה את עדינה במאירי לילה / אם לא תבאי תשורי מראש אמנה / אשב דומם כנפש עזובה מנדה באפלה" (עמ' 38).

סיכום: 'יצירות' מגירה

כפי שסיכמתי במאמרי על שתי החוברות הראשונות, אפשר לומר שחסרונותיו של החומר בכתב יד זה הם מעלותיו, משום שהם חושפים לפנינו יצירות מגירה (אם אפשר לכנות אותן 'יצירות') שנכתבו מתוך דחף להתבטא בעברית במגוון צורות ספרותיות. אלה ספחי הדים שהתגלגלו מברלין המעטירה לקוברדן הפרובינציאלית וסחפו משכיל צעיר זה ועמיתיו בתהליך התמשכלותם.

הערות

- 1 משה פלאי, "מאסף בלתי ידוע שבא בעיקבות המאסף, כתב יד כתור תורה המאסף (תקע"ה): מעשה ההשכלה של משכיל בודד בהולנד", בתוך: הנ"ל, השכלה ומודרניזם: התחלות והמשכים: התקבלות ההשכלה המוקדמת במאה הי"ט ובשיליה התקופה, בני ברק: הקיבוץ המאוחד, תשס"ח, עמ' 189-207 (להלן: פלאי, "מאסף בלתי ידוע").
- 2 מאיר דה וולפס, כתור תורה המאסף: דברי מליצה הגונים ועריכים ומשלי מוסר וספורים נחמדים שנאספו יחד, קוברדן, תקע"ה. מספרו בספריית רוזנטליאנה HS. ROS 196. תודתי שלוחה לספרנים ברוזנטליאנה, ובמיוחד לד"ר אמיל שרייוור (Schrijver), האוצר של הספרייה, ולד"ר ווט ויסר (Wout Visser), על עזרתם בצילום כתב היד ובניסיונות לזיהוי המחבר.
- 3 תודתי שלוחה לבנימין ריצ'לר, שאיתר את הכרך השלישי והודיעני עליו.
- 4 המאסף מקיץ תקנ"ט לפ"ק פה קאסל. ראו: Walter Røhl, "The Kassel 'Ha-Meassef' of 1799[.] An Unknown Contribution to the Haskalah", in:

- Jehuda Reinharz (ed.), *The Jewish Response to German Culture*, Hanover & London 1985, pp. 32-50. על השפעות אחרות, בלתי ידועות, עשוי להעיד כתב יד אחר בספריית רוזנטליאנה, ספר מאסף לכל המחנות מאת גבריאל פולאק, שמספרו HS Ros. 121, ואף בו "מליצות, שירים, מכתמים, דברי דרוש". השנה המסומנת לפי הפ"ק אינה מדויקת.
- 5 *Ankündigung für Freunde der hebräischen Litteratur*, Berlin 1818 חוברת בת 15 עמ', כרוכה בסוף כרך א של המאסף החדש (1809) בעריכת שלום הכהן, המצוי בספריית המדינה בברלין. הכרוז נדפס גם כמאמר בידיה (בלא הדוגמאות בעברית): *Ankündigung für Freunde der hebräischen Litteratur*, *Jedidja*, II, 1, 1, pp. 117-122
- 6 ראו על כך במונוגרפיה ואינדקס מועד על בכורי העתים: משה פלאי, בכורי העתים – ביכורי ההשכלה: מפתח מועד לבכורי העתים, כתב-העת העברי של ההשכלה בגליציה, ירושלים: מאגנס 2005, וכן בספרי שער להשכלה: מפתח מועד להמאסף, כתב-העת העברי הראשון (תקמ"ד-תקע"א), ירושלים: מאגנס, תשס"א, עמ' 17-19.
- 7 האות למ"ד מצוירת באופן שהיא כוללת גם את האות פ"א וכן האות קו"ף לציון "לפ"ק".
- 8 הכותר "כתור תורה" מופיע בשמות ספרי קודש רבים, כפי שעולה מבדיקה בקטלוג הספרייה הלאומית בירושלים.
- 9 לדוגמה: "פתרונות על החדות הנמצאות בהמאסף לשנת ת"ק/ע"ה" (עמ' 87). וכן הודעה על המאסף הבא לתקע"ז, עמ' 100; עמ' 88: פתרון חידה המבוססת על אותיות המאסף; עמ' 136: חתימת המאסף לשנת תקע"ו.
- 10 ניסיון לאתר ולזהות את מאיר וולפס לא העלה דבר. במאמרי הבאתי כמה פרטים על ניסיונות לאתרו. ראו פלאי, "מאסף בלתי ידוע", עמ' 206. מלבד החומר המצוי בכתב היד אין פרטים על אודותיו. בארכיון המחוזי של קוברדן שמו אינו מופיע ברישומי הלידות, החתונות והפטירות עד שנת 1814.
- 11 א, עמ' 6. הציטטה במלואה: "שפורחים לעת עתה, ורבו בארץ יודעי דרכי השייר והמליצה!"
- 12 אברהם בער בן-חיים הכהן גאטטלאבער, "אגרת בקורת", הכוכבים, ספר עתי, א, וילנא, תרכ"ה, עמ' 30-31; אברהם יעקב פאפינא, קנקן חדש מלא ישן, וילנא, תרכ"ז, עמ' 75.
- 13 ראו פלאי, "מאסף בלתי ידוע", עמ' 196, הערה 21.
- 14 ל' ווינקלער, "משפט צדק" [שיר] Von Leopold Winkler, Bistritzer/Districtsvorsteher, כוכבי יצחק, יט, 1854: 26-30.
- 15 הוא כותב כי הגיע לידיו "ספר קטן נקרא בשם נפלא ונשגב בקשת הממין והלמדן" (לידיעה הפנימי הברדשי, שאינו מוזכר בשמו), ובהשפעתו החליט לכתוב ספר דומה ולהביאו "בהמאסף לשנה זו", ואם לא, כי אז "יבא אי"ה בהמאסף לשנת תקע"ז הבע"ל". ואכן הוא כתב טקסט דומה ותרגמו לגרמנית (א-ב: עמ' 101-110). המהדורות שבידי: ידיעה הפנימי בדרשי, "בקשת הממין ובקשת הלמדן", ספר עוללות הבוחן, פיורדא תקס"ח, דף א ואילך, כ ואילך; וכן, ידיעה הפנימי הברדשי, ספר בחינת עולם, ברלין תרפ"ז; על פי הוצאת ורשה תרכ"ד, דף לח-מג, שתי המהדורות עם פירוש מאת המשכיל דוד אוטנוסר.